

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr. Sławomira Fiodorowa pod tytułem: „**Żołnierz w społeczeństwie informacyjnym**”, Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Wrocławski. Praca napisana pod kierunkiem dr hab. Marceliny Zuber. Promotor pomocniczy: dr Piotr Pieńkowski.

Oświadczenie: Recenzent pracy oświadcza, że nie posiada żadnych interesów w odniesieniu do recenzowanej pracy doktorskiej, a tematyka tego projektu mieści się w głównym nurcie jego wykształcenia i aktualnych zainteresowań naukowo-badawczych.

Wprowadzenie

Jak słusznie zauważa mgr Sławomir Fiodorów epoka, w której żyjemy zdominowana została przez rozwój technologii informacyjno-komunikacyjnych i jest to tendencja, która staje się istotnym czynnikiem zmian społecznych oraz gospodarczych. Proces cyfryzacji nie ominął również sfery obronności i bezpieczeństwa, w tym także Wojska Polskiego jako szczególnej grupy zorganizowanej zwanej też dyspozycyjną. Zainteresowanie Autora grupą społeczną dysponującą śmiertelnością bronią i uprawnieniem do użycia legitymizowanej przemocy spowodowane było chęcią pogłębienia i wzbogacenia wiedzy o tej formacji mundurowej, w epoce którą określa się często epoką informacji lub późnej nowoczesności. Badania empiryczne, będące istotną częścią pracy, mgr Fiodorów przeprowadził w 2019 roku, czyli tuż przed wybuchem pandemii w Polsce, a zatem także przed napaścią Rosji na Ukrainę. W związku z tym Doktorant poinformował, już we wstępie, że wpływ tych czynników na kompetencje cyfrowe badanych żołnierzy nie został w pracy uwzględniony i odpowiednio opisany.

Celem głównym podjętych przez mgr. Sławomira Fiodorowa badań jest próba nakreślenia „wielowymiarowej postaci żołnierza, osadzonego w uwarunkowaniach społeczeństwa informacyjnego”. Dodatkowo, w dysertacji Doktorant zaproponował utylitarny cel badań jakim jest przedstawienie, w ostatnim rozdziale pracy, koncepcji doskonalenia jakości funkcjonowania żołnierzy w społeczeństwie informacyjnym. Wypracowując własną koncepcję badań Doktorant wykorzystał model dostępu do nowych mediów Jana van Dijka, jak również ujęcie kompetencji według propozycji Neila Postmana. Niezależnie od tych

wskazanych przez Autora koncepcji teoretycznych będących podstawą badań, w pierwszym rozdziale pracy znajdujemy odwołania do wielu innych koncepcji teoretycznych ukazujących definiowanie społeczeństwa. Przyjęty układ pracy doktorskiej jest zasadniczo logiczny i spójny oraz jak widać z jego struktury oparty na strategii pierwszeństwa teorii przed badaniami. Praca na poziomie konceptualno-teoretycznym rozpoczyna się bowiem od zdefiniowania społeczeństwa informacyjnego w kontekście wybranych teorii.

Recenzowana praca składa się z pięciu rozdziałów, *Bibliografii*, *Załączników*, którymi są *Szczegółowe wyniki testów statystycznych oraz obliczenia z programów SPSS*, *Kwestionariusza ankiety* oraz *Scenariusza rozmowy z osobami na kierowniczych i dowódczych stanowiskach*. Ponadto, w strukturze pracy znajdują się: *Spis tabel*, *Spis wykresów* oraz *Spis rysunków*. Z ich kolejności można wnioskować, że przynależą one do *Załączników* a powinny je poprzedzać i stanowić integralną część pracy. W dysertacji brakuje także *Zakończenia*, w którym byłaby uwzględniona konkluzja wynikająca z weryfikacji hipotez. Najwyraźniej Autor uznał, że ostatni rozdział pracy (zawierający Podrozdział 5.2) *Wnioski, rekomendacje, weryfikacja hipotez* spełnia wymagania stawiane zakończeniom a nawet je zastępuje.

Ocena teoretycznych rozdziałów pracy

W **rozdziale pierwszym** dysertacji wprowadzający podrozdział zawiera przegląd socjologicznych definicji społeczeństwa. Autor wychodzi bowiem ze słusznego niewątpliwie założenia, że „Metody badawcze i teorie socjologiczne dają potężny wgląd w procesy społeczne kształtujące ludzkie życie oraz problemy i perspektywy społeczne we współczesnym świecie” (s. 8). Fiodorów udzielając odpowiedzi na pytanie: *Czym jest społeczeństwo?* ukazuje poglądy na społeczeństwo poczynając od momentu pojawienia się tej kategorii pojęciowej w XIV wieku, aby następnie w porządku historycznym ukazać jego różnorodność w poglądach socjologów od narodzin dyscypliny nazwanej socjologią przez Augusta Comte’a aż do współczesności. W ten sposób mgr Fiodorów ustanawia ogólną teoretyczną podstawę badań, na której lokuje bardziej szczegółowe zagadnienia (s. 13-14).

Następnie Autor pracy przechodzi do opisu społeczeństwa informacyjnego oraz procedur standaryzacyjnych używanych do ilościowego opisu jego rozwoju. W związku z tym Doktorant przytacza kilka propozycji definicyjnych terminu „społeczeństwo informacyjne” (s. 15-16). Wśród poddanych wtórnej analizie opracowań badawczych Doktorant zasadnie koncentruje się na raporcie *Społeczeństwo informacyjne w Polsce z 1997 roku*, w którym KRRiT wskazała, iż „Społeczeństwo staje się społeczeństwem informacyjnym, gdy osiąga stopień rozwoju oraz skali i skomplikowania procesów społecznych i gospodarczych

wymagających zastosowania nowych technik gromadzenia, przetwarzania, przekazywania i użytkowania olbrzymiej masy informacji generowanej przez owe procesy” (s.16).

W literaturze występuje też różnorodność analitycznych kryteriów definiowania problematyki *społeczeństwa informacyjnego*, którymi są kryteria: technologiczne, ekonomiczne, zawodowe, przestrzenne, kulturowe i teoretyczne scharakteryzowane w pracy i udokumentowane obszerną bibliografią. Wielość definicji pojęciowych terminu społeczeństwo informacyjne stanowi dla Doktoranta punkt wyjścia do przyjęcia definicji operacyjnej, za którą uznaje definicję Tomasza Goban-Klasa i Piotra Sienkiewicza. Według tych autorów *społeczeństwo informacyjne* to „społeczeństwo, które nie tylko posiada rozwinięte środki przetwarzania informacji i komunikowania, lecz środki te są podstawą tworzenia dochodu narodowego i dostarczają źródła utrzymania większości społeczeństwa” (s. 18).

Następnie, w oparciu o wyniki z wielu dostępnych cyklicznych raportów z badań, Doktorant zidentyfikował i usystematyzował wskaźniki, mierniki i ogólnie stosowane kryteria metodologiczne badań tego zjawiska, takie jak: indeks RITE (*Research Institute of Telecommunications and Economics*) i indeks HDI (*Human Development Index*) (s. 23).

Na podstawie danych uzyskanych na stronie internetowej Programu Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (*United Nations Development Programme*) Doktorant zaczerpnął z *Human Development Report* informacje ukazujące miejsce naszego kraju pod względem wskaźnika HDI poczynając od roku 1990. Z raportu za rok 2019 dowiadujemy się, że w rankingu 189 krajów Polska została usytuowana na miejscu 32 *ex aequo* z Grecją, a rok później, w raporcie z 2020 roku Polska znalazła się na pozycji 35 (s. 23-24). Szkoda, że przytoczone dane, dotyczące ulokowania Polski w różnych statystycznych zestawieniach międzynarodowych podawane są na ogół za rok 2019. Wprawdzie termin ten został przyjęty na potrzeby dysertacji, aby skorelować dane z analiz *desk research* z badaniami własnymi w celach porównawczych ale dystans czasowy, jaki minął od 2019 roku wydaje się zbyt długi i od tego czasu wiele się zmieniło.

Kolejną przytoczoną przez Autora pracy metodą porównawczą pomiaru zaawansowania technologicznego państw świata i ukazania w tym rankingu miejsca Polski jest indeks gotowości sieciowej NRI (*Network Readiness Index*). W 2014 r. Polska w rankingu NRI uplasowała się na 54 miejscu na 148 krajów biorących udział w badaniu. W roku 2019 Polska znajdowała się już w tym zestawieniu na pozycji 37 spośród 121 państw badanych. W odniesieniu do naszego kraju najslabiej zostały ocenione kwestie rozwojowe, zwłaszcza w sferze instytucjonalnej, a przede wszystkim w aspekcie zastosowania nowych technologii,

przez instytucje rządowe, w porównaniu ze stopniem wykorzystania ich przez odbiorców indywidualnych czy biznesowych (s. 26).

Autor recenzowanej dysertacji uwzględnia także, w ogólnej charakterystyce społeczeństwa informacyjnego, dane z badań odniesionych do krajów Unii Europejskiej, w której funkcjonuje inna niż w przypadku ONZ metodologia porównawcza, oparta o indeks gospodarki cyfrowej i społeczeństwa cyfrowego DESI (Digital Economy and Society Index). Od 2021 roku indeks tworzą cztery główne kategorie (kapitał ludzki, łączność, integracja technologii cyfrowej i cyfrowe usługi publiczne) obejmujące 30 bardziej szczegółowych wskaźników. Na tej podstawie Komisja Europejska publikuje raporty z postępów transformacji cyfrowej UE (s. 27). Autor przytacza składowe indeksu DESI w badaniu z 2021 roku co uznać można za cenną i aktualną informację dającą miarodajną podstawę do oceny stopnia zaawansowania społeczeństwa informacyjnego będącego wskaźnikiem nowoczesności. Na opis społeczeństwa informacyjnego danego państwa ma też pośrednio wpływ jego charakterystyka mierzona miejscem danego kraju w rankingu wolności prasy (World Press Freedom Index) (s. 28).

Dokonując oceny społeczeństwa informacyjnego w Polsce, Autor pracy uważa, że należy brać pod uwagę takie kryteria jak: *ile osób ma komputer, dostęp do Internetu i aktywnie korzysta z globalnej sieci*. Przyjęte kryteria dają Doktorantowi możliwość sformułowania bardziej zobiektywizowanej oceny zaawansowania informacyjnego polskiego społeczeństwa, zgodnie z którą „w Polsce obserwuje się tendencje wzrostowe rozwoju społeczeństwa informacyjnego, którego naturalnym otoczeniem stają się nowoczesne technologie teleinformatyczne” (s. 30). Przytaczane w dalszych fragmentach tego podrozdziału pracy dane, zazwyczaj odnoszą się do roku 2019 a więc sprzed wybuchu pandemii Covid-19. Z tych danych wynika, że polscy internauci nie wypadają dobrze na tle innych użytkowników. Wprawdzie Autor wyjaśnia dlaczego do porównań przywołuje dane z okresu do 2019 roku ale wiemy jednak, że w okresie izolacji pandemicznej Polacy odbyli przyspieszony kurs poznawania i wykorzystania technologii informacyjno-komunikacyjnych we wszystkich obszarach życia społecznego (s. 30-31).

Obecnie dostęp do Internetu w Polsce uważa się za jeden z motorów sprawnej odbudowy gospodarki po kryzysie wywołanym pandemią koronawirusa. Z Indeksu gospodarki cyfrowej i społeczeństwa cyfrowego (DESI) prowadzonego przez Komisję Europejską wynika jednak, że Polska stanowi jedno z najmniej zdigitalizowanych społeczeństw w Unii Europejskiej (UE), ponieważ zajmujemy 24 miejsce z 27 państw, wyprzedzając jedynie Grecję, Rumunię i Bułgarię. Jak ilustrują wykresy na stronie 34 pracy doktorskiej w Polsce w

porównaniu do poprzednich lat udaje się sukcesywnie poprawiać wynik. Jednak mimo to tempo tych zmian nie było większe niż średnia unijna, stąd też już od dłuższego czasu utrzymujemy tę niską pozycję, chociaż nie tracimy dystansu (s. 32-33).

Autor pracy dowodzi, na podstawie danych empirycznych zaczerpniętych z badań *desk research*, że podłączenie do Internetu w Polsce jest wciąż zróżnicowane i uzależnione od typu gospodarstwa domowego, wielkości miejsca zamieszkania oraz stopnia zurbanizowania terenu. Dostęp do sieci częściej mają rodziny z dziećmi, osoby mieszkające w miastach i obszarach miejskich, a ich ulubionym miejscem do korzystania z Internetu jest dom. Zdaniem Doktoranta jest jeszcze za wcześnie, aby dostrzec wpływ COVID-19 na parametry NRI (*Network Readiness Index*). Wyniki badań wskazują, że zmienne społeczno-demograficzne wpływają w zasadniczy sposób na różnicowanie polskich użytkowników sieci internetowych.

Aktywność sieciowa Polaków wykazuje tendencję spadkową odnośnie zainteresowania pobieraniem bezpłatnych treści wideo i audio. Zjawisko to mgr Fiodorów wiąże ze wzrostem szybkości transmisji danych i dostępnością treści na platformach streamingowych, takich na przykład jak Netflix i Spotify. W efekcie z roku na rok rośnie odsetek internautów subskrybujących płatne treści. Z przytoczonych danych ilustrujących aktywność sieciową Polaków wynika, że w ostatnich latach na znaczeniu zyskał Twitter. Jest to swego rodzaju fenomen społeczny wpływający na praktyki komunikacyjne oraz sposoby organizowania się ludzi poprzez ustrukturyzowanie danych, które mogą zostać wykorzystane w celu badania zjawisk związanych lub niezwiązanych bezpośrednio ze społecznym oddziaływaniem tego medium. Z doktoratu dowiadujemy się ponadto, że w 2018 roku znacznie wzrosła liczba odbiorców Internetu mobilnego (s. 40-41).

W wielu akapitach dysertacji Doktorant podkreśla istotną rolę przynależności do grupy wiekowej w kształtowaniu aktywności sieciowej. W 2018 r. największą populację internautów stanowiły osoby w wieku 25–34 lata. Dominującymi grupami internautów są osoby zajmujące stanowiska kierownicze, freelancerzy, właściciele firm oraz specjaliści. Natomiast nieznacznie zmieniła się struktura wykształcenia internautów. Wzrosła liczba użytkowników z wykształceniem zawodowym, zmniejszyła się liczba internautów z wykształceniem podstawowym i średnim. W Polsce w 2019 roku ranking najczęściej odwiedzanych stron internetowych przedstawiał się następująco: Google.com, Facebook, YouTube, Google.pl, WP, Onet, Allegro, Interia, OLX, Wikipedia (s.45).

W kolejnym podrozdziale Autor pracy podejmuje problem nierówności społecznych w społeczeństwie informacyjnym w tym także problem wykluczenia cyfrowego i informacyjnego (s. 47-49). Doktorant odwołuje się do Jana van Dijka, który formułuje definicję wykluczenia

cyfrowego i informacyjnego, zgodnie z którą zjawisko to stanowi rozwarstwienie na tych, którzy mają dostęp do komputerów oraz Internetu, a także tych, którzy tego dostępu nie posiadają. Jak wynika z treści pracy J. van Dijk zaproponował model dostępu do technologii cyfrowej obejmujący cztery poziomy: motywacyjny (*motivational access*), materialny (*material acces*), kompetencyjny (*skills access*) i użytkowy (*usage access*). Model ten uzależnia korzystanie z technologii informacyjno-komunikacyjnych od osiągnięcia określonego poziomu dostępu. Mimo że poszczególne poziomy następują po sobie na zasadzie stopni, stanowią pewnego rodzaju zamknięty cykl, w którym początkiem nowej pętli są kolejne innowacje technologiczne (s. 53).

Inne ujęcie kompetencji przytoczone w doktoracie proponuje Neil Postman. Zaleca on rozdzielenie informacji, wiedzy i mądrości ze względu na istotne różnice między tymi pojęciami. Informacja to stwierdzenie pewnego zdarzenia, wiedza to zespół takich informacji, a mądrość to umiejętność dostrzeżenia powiązań między nimi oraz wyboru tych ważnych i wartościowych. Do tego podziału dopasowane zostały kompetencje: *wie* – to posiadanie informacji; *umie* – odpowiada wiedzy; *rozumie* – odpowiada mądrości. Jednak sam dostęp do Internetu nie wystarczy, aby traktować jego użytkownika jako aktywnego cyfrowo. Konieczne jest również posiadanie zdolności do korzystania, tworzenia, skutecznego poruszania się i rozumienia treści online. Są to umiejętności niezbędne do tego, aby skutecznie posługiwać się technologią cyfrową, gdy ta technologia jest już dostępna. W związku z tym, jak konstatuje Doktorant, alfabetyzm cyfrowy (z ang. *digital literacy*) wskazuje na zdolność do korzystania z infrastruktury cyfrowej, a nie tylko umiejętność uzyskiwania do niej dostępu (s. 55).

Drugi teoretyczny rozdział recenzowanej pracy zatytułowany „Wojsko w erze informacji” wprowadza w tematykę wojska jako zbiorowości społecznej. W charakterystyce wojska jako grupy zorganizowanej posiadającej specyficzne cechy Doktorant przywołuje szereg autorów a w tym Jerzego J. Wiatra, który uważa, iż cechy te występują w różnych ustrojach i epokach historycznych, jednakże ich nasilenie i sposób występowania zależą od konkretnych warunków rozwojowych, szczególnie zaś od ustroju społeczno-politycznego, poziomu technologii i okoliczności geopolitycznych (s. 60). Za Janem Maciejewskim ujmuje wojsko jako jedną z grup dyspozycyjnych charakteryzującą się gotowością do szybkiego podjęcia działania oraz dynamiką akcji. Główna cecha wojska jaką jest dyspozycyjność realizowana jest w sferze bezpieczeństwa powszechnego wobec społeczeństwa czy też społeczności, w której wojsko funkcjonuje (s. 60).

Wśród innych referowanych socjologicznych i politologicznych ujęć wojska Fiodorów wyróżnia definicje Charlesa H. Coatesa i Rolanda J. Pellegrina, traktujących wojsko jako,

“zorganizowany system działalności skierowanej na osiągnięcie określonych celów m.in. do prowadzenia agresji wobec innych narodów, ochronę własnego społeczeństwa przed agresją nieprzyjaciół oraz zapewnienie środków na utrzymanie porządku państwowego i kontroli” (s. 63).

Podsumowując, pierwszy podrozdział drugiego rozdziału pracy jest interesujący poznawczo oparty na obszernej kwerendzie literatury i nie budzący kontrowersji.

Po przedstawieniu najbardziej znanych charakterystyk wojska Autor pracy ukazuje tematykę badań nad wojskiem w latach 2010 – 2017 twierdząc, że zasadniczą rolę w rozwoju socjologii wojska odegrało Wojskowe Biuro Badań Społecznych (WBBS) stanowiące komórkę Wojskowego Centrum Edukacji Obywatelskiej (WCEO). W tym miejscu Doktorant naraża się na krytykę, ponieważ pomija najbardziej istotny okres rozwoju badań, który wyznaczają funkcjonujące w Siłach Zbrojnych po zmianie ustrojowej w Polsce następujące jednostki badawcze: Wojskowy Instytut Badań Socjologicznych (1990-1999), po jego przekształceniu Wojskowe Biuro Badań Socjologicznych (1999-2004) oraz po dalszej redukcji kompetencji i statusu Wojskowe Biuro Badań Społecznych (2005-2010). Informacje o działalności WIBS zawiera mój artykuł opublikowany w czasopiśmie WCEO „Bezpieczeństwo Obronność Socjologia”¹. Artykuł ukazuje problemy związane z powstaniem i organizacją działalności Instytutu, zrealizowane resortowe projekty badawcze, formy współpracy międzynarodowej, partycypację w międzykrajowych projektach badawczych, kongresach i konferencjach, rozwój naukowy personelu oraz infrastruktury badawczej (w tym internetowej).

Pominięcie w badaniach nad wojskiem wkładu w rozwój badań jednostek badawczych poprzedzających WBBS WCEO nie pozwala Autorowi pracy na całościowy ogląd problematyki badań społecznych nad wojskiem. Potwierdza to moją opinię, że przytoczone w tym podrozdziale tematy badań, wbrew twierdzeniu Autora, nie odzwierciedlają „spektrum zainteresowań WBBS, jako komórki zajmującej się badaniami społecznymi w resorcie obrony” (s. 66) w Polsce po odzyskaniu niepodległości. Gdyby Autor przejrzał bibliografię raportów badawczych WIBS/WBBS mógłby rzetelniej zilustrować nie tylko problematykę dotyczącą rozwoju badań nad wojskiem w Polsce ale także wyprowadzić z nich wnioski odnoszące się do roli wojska i jego personelu w społeczeństwie informacyjnym.

Kolejny podrozdział drugiego rozdziału pracy zatytułowany „Zawód: żołnierz” poświęcony jest socjologicznej charakterystyce żołnierza. Autor słusznie podejmuje na początku próbę określenia wizerunku normatywnego żołnierza polskiego, po czym przechodzi

¹ A. Kołodziejczyk, *Wojskowy Instytut Badań Socjologicznych (1990-1999)*, WBBS WCEO, Warszawa 2021, s. 7-34.

do referowania wyników badań przytaczając m.in. prace badawcze np. z 1991 roku a pomijając długofalowy resortowy projekt badawczy „Jota” realizowany w WIBS i poświęcony zawodowi wojskowego. Generalnie jednak Autor odwołując się do badań socjologicznych w Polsce wskazuje na te cechy osobowości żołnierza, które są istotne w realizacji zadań służbowych, jak lojalność, dyscyplina, odpowiedzialność, perfekcjonizm, zdolność do wyrzeczeń osobistych, umiejętność budowy zaufania, odporność na stres. Szerszy ogląd problematyki zawartej w tym podrozdziale Doktorant znalazłby w opracowaniu pokonferencyjnym „Kompetencje społeczne w kierowaniu i dowodzeniu Siłami Zbrojnymi RP. Teoria i praktyka”².

Ostatni podrozdział tego fragmentu pracy jest najistotniejszy, ponieważ dotyczy roli kompetencji cyfrowych w wojsku. Na wstępie Autor klarownie wprowadza czytelnika w różnorodność sposobów rozumienia kompetencji cyfrowych i pojęć pokrewnych. W zakresie korzystania z technologii cyfrowych Autor wskazuje na podejścia identyfikujące podstawowe czynności, umiejętności i wiedzę, które da się opisać lub zmierzyć. Cytując American Library Association kompetencje informacyjne definiuje jako zespół umiejętności pozwalających użytkownikowi stwierdzić, kiedy informacja jest mu potrzebna, oraz jak wyszukać, ocenić i wykorzystać informacje pochodzące z różnych źródeł. Co istotne, z punktu widzenia empirycznego podejścia do kwestii kompetencji informacyjnych Autor wskazuje, że wspólnym mianownikiem różnorodnych ujęć tych kompetencji jest przywoływanie umiejętności zarządzania danymi, umiejętności korzystania z danych, ich gromadzenia i przetwarzania. Aby jednak móc analizować kompetencje cyfrowe, konieczne jest głębsze zbadanie, co się do nich zalicza. Twierdzi się, że kompetencje cyfrowe to coś więcej niż umiejętności korzystania z platformy cyfrowej w praktyce. Zamiast tego kompetencje cyfrowe należy rozumieć jako zdolność łączenia wiedzy, umiejętności i postaw odpowiednich do kontekstu (s. 74-75).

Nie ulega wątpliwości, co podkreśla Autor pracy, że „wymierne elementy składowe kompetencji cyfrowych muszą być konstruowane w świetle ogólnych zalet i wad w wielu sferach życia i obejmować elementy ze wszystkich dziedzin uczenia się” (s. 76). Doktorant wymienia kilka przykładów dotyczących różnych sfer życia, na które wpływają kompetencje cyfrowe lub ich brak. Do takich zaliczają się: prywatność, krytyczne rozumienie, sieci profesjonalne, zatrudnienie, widoczność, nierówności społeczne, obywatelstwo, odpowiedzialność, etyka i prawo, innowacje społeczne, zdrowie, socjalizacja, gospodarka, edukacja (s. 75-78).

² *Kompetencje społeczne w kierowaniu i dowodzeniu Siłami Zbrojnymi RP. Teoria i praktyka*, Departament Wychowania i Promocji Obronności MON, Warszawa 2015.

Rzeczowo została przedstawiona przez mgra Fiodorowa analiza roli kompetencji cyfrowych w Wojsku Polskim, które jest obecne na najpopularniejszych platformach: Facebooku, Twitterze, YouTube i Instagramie. Za ich pośrednictwem wojsko informuje o życiu tej instytucji, najważniejszych wydarzeniach budując także swój wizerunek oraz pozycję w społeczeństwie. Media społecznościowe są także wszechobecne w codziennym życiu żołnierzy, jednak warto pamiętać, że oprócz pozytywnych aspektów niosą za sobą również zagrożenia. Żołnierze muszą stosować się do zasad bezpiecznego korzystania z sieci społecznościowych, w taki sposób aby dbać o wizerunek, jak również dobre imię wojska, a także nie ujawniać jego działań. Z tego powodu żołnierze jako osoby wykonujące szczególny zawód, realizujące zadania bojowe zarówno w kraju, jak i poza jego granicami, uczestniczące w misjach pokojowych, czy też siłach szybkiego reagowania, a także obsługujące sprzęt wojskowy wyposażony w niejawne systemy, muszą szczególnie przestrzegać zasad bezpieczeństwa informacyjnego. Na stronie www.wojsko-polskie.pl umieszczono wskazówki dotyczące korzystania przez żołnierza z sieci (s. 79).

Autor zauważa, że w czasach dynamicznych zmian, jakie niesie postęp technologiczny, posiadane umiejętności cyfrowe odgrywają kluczową rolę. Wojsko za pomocą swych kompetencji cyfrowych stara się sprostać postępującemu rozwojowi cywilizacyjnemu i podnosić tym samym efektywność swych działań. Żołnierz przyszłości musi systematycznie rozwijać kompetencje cyfrowe w celu dopasowania swych umiejętności do wymagań sprzętowych i skutecznego wykorzystania nowoczesnego cyfrowego wyposażenia, jakie oddano mu do dyspozycji. W wyniku rewolucji cyfrowej w wojsku wprowadzono zaawansowane systemy szkolenia, na przykład w postaci Wirtualnego Systemu Taktycznego Pola Walki, dające możliwość symulacji w zróżnicowanym terenie tj. teren zabudowany, las czy pustynia. Tak więc w wojsku zdano sobie sprawę, że skuteczna doktryna działań wojennych w erze informacji wymaga zaangażowania się w kwestie sieciowe na różnych poziomach. (s. 80).

Współczesnym zagrożeniem dla bezpieczeństwa wojskowego stała się cyberprzestępczość. Jednak zagrożenia cybernetyczne nie wpisują się łatwo do tradycyjnych ram bezpieczeństwa, obecnie funkcjonujących w większości nowoczesnych państw, ponieważ zagrożenia cybernetyczne często pochodzą z zagranicy, co utrudnia organom ścigania przeciwdziałanie im i ich zwalczanie. Takie zagrożenia rzadko osiągają poziom, który uzasadniałby reakcję militarną. Sposób, w jaki rządy zareagują na te wyzwania będzie miał implikacje międzynarodowe i lokalne, zatem kluczowa jest w tym względzie odpowiednia rola wojska. Jest to również kwestia stosowności wykorzystania wojska do przeciwdziałania takim

zagrożeniom, jak sabotaż, działalność wywrotowa, a zwłaszcza szpiegostwo i przestępczość. Terminologia NATO rozgranicza właśnie takie działania zorientowane na: sabotaż (CNA Computer Network Attacks), obronę (CND Computer Network Defense) oraz szpiegostwo (CNE Computer Network Exploitation) (s. 81-82).

Odwołując się do odpowiednich pozycji literatury Autor pracy zauważa, iż w Polsce w 2020 roku nastąpiły zmiany w kształceniu przyszłych oficerów i w programach studiów znalazł się przedmiot *bezpieczeństwo cybernetyczne*. Z przeanalizowanych przez Doktoranta raportów dotyczących cyberprzestępczości wynika, iż zjawisko to ma tendencję wzrostową, będąc obecnie jednym z czterech największych zagrożeń obok przestępczością na świecie w zakresie kradzieży mienia, oszustw i korupcji (s. 82). Obecnie tempa nabiera wprowadzanie sieci 5G, otwierającej nową erę możliwości – i zagrożeń – dla komunikacji wojskowej. Istnieje pogląd, iż wprowadzenie 5G może odmienić komunikację wojskową, „podnosząc stawkę między twórcami technologii”, a ostatecznie zmienić krajobraz wojny i cyberbezpieczeństwa (s. 83).

Ocena metodologicznego rozdziału pracy

Trzeci rozdział pracy mgr. Fiodorowa zatytułowany „Metodologiczne podstawy badań własnych” zawiera następujące zagadnienia na ogół podejmowane w tego typu pracach: 1) Konceptualizację problemu badawczego i jego założenia, 2) Przedmiot i cel badań własnych, 3) Problemy i tezy badawcze, 4) Metody, techniki i narzędzia badawcze, 5) Zmienne, wskaźniki, procedury analityczne, 6) Charakterystykę terenu badań i badanej populacji, 7) Dobór próby, 8) Organizację i przebieg badań.

Rozdział ten spełnia generalnie wymagania stawiane rozdziałom metodologicznym prac doktorskich nie mniej jednak w kilku punktach inspirowane do przedstawienia uwag czy też propozycji do rozważenia. Wydaje się, że pierwszy **podrozdział 3.1** zatytułowany „Konceptualizacja problemu badawczego i jego założenia” nie jest w istocie konceptualizacją jeśli wejrzeć w jego treść, ponieważ *de facto* przedstawia uzasadnienie znaczenia wybranego tematu badań. Świadczą o tym zdania wskazujące na niewystarczający jak dotąd poziom opublikowanej wiedzy na temat funkcjonowania żołnierzy w społeczeństwie informacyjnym, co skłoniło Autora pracy do zbadania tego zjawiska i opracowania koncepcji doskonalenia kompetencji cyfrowych żołnierzy. Podjęte badania były również inspirowane potrzebą rozszerzenia wiedzy socjologicznej związanej z funkcjonowaniem żołnierzy w „uwarunkowaniach społeczeństwa informacyjnego” (s. 85-86). O takim uzasadniającym znaczeniu charakteru tego podrozdziału świadczą także przytoczone przykłady braku świadomości i nieumiejętnego wykorzystywania przez żołnierzy technologii informacyjno-komunikacyjnej w życiu zawodowym a nawet w trakcie działań wojennych.

W **podrozdziale 3.2.** Doktorant poprawnie określił cel badań i przedmiot badań. „Celem badań było rozpoznanie sposobu korzystania przez żołnierzy Wojska Polskiego z technologii komunikacyjnych oraz ich aktywności w sieci” natomiast „Przedmiotem badań jest uzyskanie portretu socjologicznego żołnierza, jako członka społeczeństwa informacyjnego” (s. 89). Dzięki pomysłowemu opisowi operatu próby, według typów jednostek organizacyjnych Wojsk Lądowych rozlokowanych na terenie Dolnego Śląska, Autor pracy wytypował do badań cztery reprezentatywne dla tych wojsk jednostki organizacyjne pozwalające mu przebadać pewien istotny wycinek żołnierskiej rzeczywistości. Dzięki takiemu zabiegowi Autor pracy mógł dokonać doboru próby do badań co też opisał szczegółowo w podrozdziale 3.7.

W **podrozdziale 3.3.** zatytułowanym „Problemy i tezy badawcze” Autor pracy w pierwszym zdaniu ponownie i niepotrzebnie określa cel główny badań. Samo przypomnienie celu badań nie byłoby niczym nagannym gdyby nie to, że ten cel został inaczej ujęty niż zacytowany wcześniej. Ponieważ tytuł podrozdziału dotyczy problemów badawczych - głównego i szczegółowych, można sądzić że Autorowi chodziło o główny problem badawczy a nie główny cel badań. W związku jednak z brakiem głównego problemu badawczego Autor nie sformułował odpowiedzi na ten problem w postaci głównej hipotezy. Natomiast szczegółowe problemy badawcze ujęte w formie pytań i odpowiadające im hipotezy nie budzą zastrzeżeń są poprawnie ujęte, klarowne i nie zawierają sformułowań ocennych.

Metody, techniki i narzędzia badawcze opisane są w **podrozdziale 3.4.** Projektując badania ilościowe Doktorant zastosował metodę sondażu diagnostycznego, wykorzystując technikę ankietową a jako narzędzie standaryzowany kwestionariusz ankiety. To narzędzie umożliwiło Doktorantowi sprawną realizację badań w trudnym do badań terenie. Przyjęte rozwiązania dzięki standaryzacji kwestionariusza ankiety ułatwiły późniejszą analizę wyników. Zważywszy na słabości standaryzowanych metod ilościowych oraz wyodrębnione problemy szczegółowe badań mgr Fiodorów wprowadził metodę jakościową, jaką był indywidualny wywiad pogłębiony (IDI) przeprowadzony osobiście w oparciu o jakby się wydawało odpowiednio opracowany scenariusz rozmowy. Dzięki takiej triangulacji metod badawczych (ilościowych i jakościowych) miała być zapewniona komplementarność badań.

W **podrozdziale 3.5** części metodologicznej recenzowanej pracy doktorskiej określone są zmienne, wskaźniki i procedury analityczne. Autor poprawnie i zasadnie określił zmienne niezależne badanych żołnierzy: wiek, płeć, liczbę lat służby, wykształcenie, stan cywilny, miejsce zamieszkania, miejsce służby wojskowej. W przypadku niektórych zmiennych Doktorant przypisał zbyt wiele kategorii odpowiedzi i w rezultacie, w związku z wymaganiami analizy statystycznej, musiał je później zagregować. Do zmiennych zależnych zaliczył:

korzystanie lub nie z Internetu; oglądanie lub nie telewizji; rodzaj aktywności sieciowej; znajomość zagrożeń wobec użytkownika wynikających z korzystania z sieci; znajomość i opinia o pojęciach „Big Data” oraz „przetwarzanie w chmurze”; świadomość podstawowych możliwości ochrony danych komputerowych; umiejętności cyfrowe; wiedza informatyczna; e-czytelnictwo. W analizie statystycznej danych empirycznych Doktorant zastosował bardzo bogaty zestaw metod analizy statystycznej danych, takie jak: rozkłady częstości, miary sił związków, nieparametryczne testy istotności, porównanie średnich, hierarchiczną analizę skupień oraz analizę czynnikową (s. 94). Tak obszerna analiza statystyczna materiału empirycznego, nieczęsto spotykana w pracach doktorskich, zasługuje na wielkie uznanie. Również tabelaryczne ujęcie operacjonalizacji problemów badawczych w tabeli 3 (s. 95-97) jest czytelne i godne podkreślenia. W tym ostatnim przypadku recenzujący skłaniałby się do technicznego zabiegu przesunięcia w nagłówku tabeli etykiety „Pytanie w ankiecie” zaraz po etykiecie „Problem badawczy” i do ponumerowania problemów badawczych.

Charakterystyka terenu badań i badanej populacji jest zgodna z wcześniejszymi założeniami Doktoranta, ukazująca miejsce wytypowanych do badań jednostek organizacyjnych w Wojskach Lądowych i ich rozlokowanie w województwie dolnośląskim (Kłodzku, Bolesławcu i Wrocławiu). Reprezentują one odpowiednio garnizony: mały, średni i duży. Do wytypowania Jednostek Wojskowych, biorących udział w badaniu Autor przyjął kryterium wielkości miejscowości oraz rangi w hierarchii jednostek w województwie dolnośląskim (s. 102). Wybrane jednostki do projektu badawczego miały odzwierciedlać ich rosnącą rangę w hierarchii wojskowej oraz rosnącą wielkość miejscowości, w której jednostka stacjonuje. Z tej przyczyny do badań wytypowano: 1) batalion – w Kłodzku; 2) pułk – w Bolesławcu; 3) brygadę i centrum – we Wrocławiu (s. 103). W tabeli 4 (s. 104) Doktorant szczegółowo przedstawił sposób wyliczania badanej populacji oraz rozkład liczbowy badanych żołnierzy. Zgodnie z wyliczeniami minimalna wielkość próby powinna wynosić $N=313$ respondentów natomiast próba zrealizowana w postaci zwróconych wypełnionych kwestionariuszy ankiet była nieco wyższa ($N=346$).

Ostatni podrozdział rozdziału metodologicznego pracy poświęcony jest opisowi organizacji i przebiegu badań. Autor pracy przedstawia unikalne kwestie praktycznej realizacji badań w służbie mundurowej jaką jest wojsko. Z przedstawionych informacji wyłania się dbałość Doktoranta o spełnienie wielu ważnych procedur określonych w odpowiednich dokumentach normatywnych. Staranność Doktoranta w realizacji badań terenowych w jednostkach organizacyjnych wojska budzi szacunek i uwiarygadnia wyniki badań. Na przykład, ankietę została wydrukowana w postaci książeczki, aby ułatwić respondentom

udzielanie odpowiedzi. Wywiady (z 30 żołnierzami) prowadzone były w miejscach pracy respondentów, lub też zostały wyznaczone pomieszczenia, do których po kolei przychodzili żołnierze. Rozmowy miały miejsce po uprzednim umówieniu terminu i przedmiotu spotkania i były ograniczone dostępnością kadry w danym dniu. Z każdego spotkania sporządzono zapis audio, po otrzymaniu zgody badanego. Rozmówcy zostali zapoznani ze scenariuszem, jak również późniejszym wykorzystaniem ich wypowiedzi w pracy. Po zakończeniu wywiadów, Autor wykonywał pisemną transkrypcję rozmów (s. 107).

Ocena empirycznego rozdziału pracy

Czwarty rozdział pracy zatytułowany „Żołnierz wobec zagadnień społeczeństwa informacyjnego w świetle badań własnych” zajmuje największą w stosunku do innych rozdziałów część pracy (120 stron). Rozdział ten przedstawia analizę materiału empirycznego uzyskanego przez Doktoranta z badań realizowanych wśród żołnierzy służących w dobranych celowo jednostkach Wojsk Lądowych stacjonujących na terenie województwa dolnośląskiego. Do obliczeń wykorzystanych w analizach statystycznych Autor posłużył się programem SPSS, będącym na licencji Uniwersytetu Wrocławskiego. Wyniki badań zostały przedstawione według ustalonych na etapie koncepcyjnym problemów badawczych. Obejmują one między innymi aktywność sieciową respondentów, korzystanie przez badanych z mediów, e-czytelnictwo, jak również świadomość możliwości i zagrożeń wynikających z korzystania z Internetu.

Pierwszy **podrozdział 4.1.** empirycznej części pracy zawiera opis społeczno-demograficznej struktury respondentów – żołnierzy. Składają się na nią tylko niektóre zmienne, takie jak: płeć, wiek, stan cywilny, wykształcenie, zamieszkanie. Ze względu na zastosowanie w badaniu zbyt wielu kategorii odpowiedzi w niektórych pytaniach metryczkowych Autor pracy zmuszony był czasami podawać na wykresach tylko dane liczbowe. Rodzi to pewien dyskomfort u czytelnika, ponieważ musi poszukiwać informacji dotyczącej jednostki miary, co utrudnia dodatkowo mały rozmiar czcionki w informacji o wykresie.

Zmienne korpus i lata, rodzaje wojsk i specjalności wojskowe służby scharakteryzowane są w **podrozdziale 4.2** „Status zawodowy respondentów”. Autor w opisie informuje, że „Rozkład ilościowy i procentowy wszystkich specjalności wojskowych – rodzajów służb, jaki zadeklarowali badani przedstawiają wykres 10 oraz tabela 10”. Ponieważ pytanie o rodzaj wojsk w kwestionariuszu było pytaniem otwartym respondenci sami określali swoją przynależność co spowodowało, że jedni wskazywali rodzaj wojsk a inni specjalność. Lepszym rozwiązaniem byłyby pytania zamknięte dotyczące specjalności, ponieważ rodzaj wojsk respondentów jest znany i są nim Wojska Lądowe.

W oparciu o zmienne metryczkowe mgr Fiodorów scharakteryzował też w **podrozdziale 4.3** status ekonomiczny respondentów. Z bardzo dokładnego opisu tej ważnej sytuacji, jak można sądzić, ze względu na możliwość partycypacji żołnierzy w społeczeństwie informacyjnym wynika, że badani wybierali kategorię odpowiedzi „dobra”. „To łącznie ponad połowa wskazań” (s. 118). Tu chętnie czytelnik chciałby się dowiedzieć, jaki odsetek badanych ogółem ocenia swoją sytuację jako „dobrą” po zsumowaniu wskazań na kategorie „bardzo dobra” i „dobra”. Tymczasem w opisie oceny sytuacji Autor pracy informuje o szczegółowych rozkładach odpowiedzi według korpusów. Szereg tych danych nie ma znaczenia statystycznego bowiem dotyczy np. 1 procenta ankietowanych żołnierzy. Dopiero z wykresu 11 dowiadujemy się, że ogólna ocena sytuacji materialnej w badanej populacji (N=346) jest (po zsumowaniu odsetek) wskazań: „dobra” - 62,4% wskazań; „przeciętna” - 32,7% i „zła” - 4,0%. Po przedstawieniu takich danych wg częstości wskazań i zilustrowaniu szczegółowych rozkładów odpowiedzi na wszystkie kategorie (wykres 11) można prezentować subiektywną ocenę sytuacji materialnej wg korpusów osobowych odwołując się w opisie do danych zawartych w tabeli 11 i na wykresie 13 (s. 121).

Podobna logika prezentowania danych z badań powinna obowiązywać w odniesieniu do pozostałych zmiennych metryczkowych. Należy jednak podkreślić, że w zakończeniu tego podrozdziału Doktorant dokonuje trafnego uogólnienia zebranych danych zauważając, że „dwie trzecie ankietowanych oceniło swoją sytuację materialną łącznie dobrze i bardzo dobrze. Wpływ na taki stan rzeczy mogły mieć, poza zarobkami, inne udogodnienia socjalne oferowane przez wojsko, jak chociażby możliwość zakwaterowania żołnierza z rodziną w mieszkaniu służbowym, a także sytuacja finansowa współmałżonka lub innych osób tworzących wspólne gospodarstwo domowe” (s. 124). Na podstawie tych informacji można zatem wnioskować, że ze względu na status ekonomiczny badanych żołnierzy nie są oni grupą predystynowaną do wykluczenia informatycznego.

Podsumowując ten fragment części empirycznej pracy można stwierdzić, że mimo usterek w opisie danych empirycznych dotyczących danych metryczkowych szczegółowe rozkłady danych empirycznych w tabelach i wykresach są poprawnie zaprezentowane i zawierają wymagane informacje o nazwie zmiennych, kategoriach odpowiedzi, podstawie procentowania (N), jednostkach miary (%), liczebność).

Aktywny udział ankietowanych w społeczeństwie informacyjnym ukazany w **podrozdziale 4.4** nawiązuje już bezpośrednio do sformułowanych na etapie koncepcyjnym badań podstaw teoretycznych tj.: modelu dostępu do nowych mediów J. van Dijka, jak również modelu zaproponowanego przez N. Postmana: *informacja – wiedza – mądrość*. Ponadto, dla

usprawnienia analiz statystycznych Doktorant dokonuje słusznego zabiegu łączenia kategorii odpowiedzi w odniesieniu do niektórych zmiennych: wiek, lata służby, wykształcenie, stan cywilny, sytuacja materialna.

Punktem wyjścia do analizy funkcjonowania żołnierza w społeczeństwie informacyjnym, wynikającej z zawartości materiału badawczego jest analiza postrzegania przez samych żołnierzy tego zjawiska. Pierwszym pytaniem zawartym w narzędziu badawczym było pytanie o to, czy znane jest respondentowi określenie „społeczeństwo informacyjne”. Jeśli odpowiedź była twierdząca, poproszono o sprecyzowanie, co to znaczy dla respondenta. „Odpowiedzi twierdzących na to pytanie udzieliło niecałe 30% (28,3%) badanych. Takich odpowiedzi udzieliło ponad dwie trzecie oficerów, wśród podoficerów było to 40%, oraz niecała jedna trzecia spośród szeregowych. Spośród definicji społeczeństwa informacyjnego, które ankietowani zechcieli przytoczyć, dało się wyróżnić typy odpowiedzi zawierające cechy wspólne, zorientowane na: dostęp do źródeł informacji i korzystanie z nich; postrzeganie informacji jako dobra niematerialnego, zasobu; opis teraźniejszej epoki, w której żyjemy; sieci społeczne; technologię informacyjną. Odpowiedzi te, jak zauważa Autor pracy, wpisują się w katalog wspólnych obszarów dla ujęć teoretycznych charakteryzujących społeczeństwo informacyjne (s. 125).

W tym podrozdziale uzyskujemy odpowiedź na kolejne pytania badawcze dotyczące aktywnego udziału badanych w społeczeństwie informacyjnym: *Co publikują w Internecie; Czy korzystają z usług oferowanych przez e-urzędy; Czy korzystają z elektronicznych usług internetowych związanych z nauką własnych dzieci; Czy uczestniczyli w głosowaniu na budżet obywatelski*. Dzięki postawieniu ww. pytań udało się Doktorantowi uzyskać cenną wiedzę częściowo potwierdzającą hipotezę o aktywnym udziale badanych żołnierzy w społeczeństwie informacyjnym. Dane te są poprawnie zilustrowane w tabelach i na wykresach i właściwie zinterpretowane. Na uznanie zasługuje też zastosowana przez Doktoranta metoda cytowania pytań zadawanych respondentom pozwalająca na unikanie możliwych nieporozumień interpretacyjnych.

W **podrozdziale 4.5** Doktorant przedstawił i opisał dane dotyczące korzystania z mediów w sensie posiadania do nich dostępu. Dane uzyskał na podstawie odpowiedzi badanych na kilka pytań wyjaśniających rodzaje i możliwości dostępu fizycznego do sprzętu i usług cyfrowych: *Czy badani posiadają telefon komórkowy? Jaki dostęp do Internetu posiadają w miejscu zamieszkania? Czy w miejscu zamieszkania posiadają dostęp do telewizji kablowej lub satelitarnej?*. Z badań wynika, że 93,1% badanych zadeklarowało posiadanie prywatnego komputera. To więcej niż średnia dla Polski podana przez GUS i dla województwa

dolnośląskiego. W związku z tendencją stopniowego nasycenia się rynku, jak trafnie zauważa Autor dysertacji, odsetek gospodarstw domowych wyposażonych w komputer i dostęp do Internetu nie powiększa się znacząco w porównaniu z danymi w ostatnich latach (s. 133). Na podstawie omawianych badań wiemy też, że niemal wszyscy przebadani żołnierze (99,4%) zadeklarowali posiadanie telefonu komórkowego z czego 78% zaznaczyło, że posiada urządzenie typu smartfon (s. 133-134). Jednak przytoczone w pracy wyniki badań (np. Internetu mobilnego) zinterpretowane w kontekście danych zaczerpniętych z badań UAE wskazują, że w dalszym ciągu jesteśmy zapóźnieni w korzystaniu z możliwości jakie stwarza społeczeństwo informacyjne.

W obszernym liczącym 20 stron **podrozdziale 4.6** Doktorant przedstawił i opisał dane dotyczące korzystania z nowych mediów w aspekcie ich użytkowania. Podrozdział ten jest jednym z najobszerniejszych i w związku z tym jest ustrukturyzowany. W jego strukturze Doktorant pomieścił, zilustrował, opisał i poprawnie zinterpretował dane dotyczące takich zagadnień jak: 1) rodzaje najczęściej wybieranych aktywności sieciowych i komunikacyjnych; 2) korzystanie z Internetu; 3) oglądanie telewizji oraz 4) e-czytelnictwo.

Na pytanie (z wielokrotnością wyboru) o rodzaj najczęściej wybieranej przez respondentów w mundurach aktywności sieciowej i komunikacyjnej (z katalogu 15 aktywności), Doktorant uzyskał procentowy rozkład udzielanych odpowiedzi przez ankietowanych, który przedstawił na wykresie 21 (s. 138) według częstości wskazań. Następnie wskazał statystycznie istotne związki między zmiennymi niezależnymi a wskazaniami aktywności sieciowych i komunikacyjnych przy współczynniku istotności $p < 0,05$. Wreszcie Autor pracy wprowadził bardziej zaawansowaną metodę analizy statystycznej - *test proporcji kolumnowej Z*, dzięki któremu wykazał różnice między grupami zmiennych niezależnych a 15 rodzajami aktywności sieciowo komunikacyjnymi wskazanymi przez badanych. Wskazane w tabelach 17, 18, 19, 20, 21, 22 związki statystycznie istotne między takimi zmiennymi niezależnymi jak: korpus osobowy badanych, stan cywilny, wykształcenie, wiek, liczba lat służby, ocena własnej sytuacji materialnej i miejsce służby a poszczególnymi aktywnościami sieciowymi są jednak mało czytelne i nie zawierają informacji o jednostce miary. Zastosowana w następnym etapie zaawansowana metoda analizy statystycznej - hierarchiczna analiza skupień - pozwoliła Doktorantowi na wyłonienie trzech grup podobieństw między zmiennymi opisującymi badane aktywności sieciowo-komunikacyjne: 1) aktywności zorientowane na odbiór treści i interakcję; 2) aktywności komunikacyjne, społecznościowe i rozrywkowe oraz 3) aktywności finansowe i informacyjne. Aktywności te są bardziej szczegółowo i klarownie opisane na stronie 143 pracy.

2) Z badań mgr. Fiodorowa opisanych w tym podrozdziale dowiadujemy się, że korzystanie z Internetu zadeklarowało 96,7% badanych żołnierzy. Następnie dowiadujemy się: *Gdzie badani korzystają z Internetu? Ile czasu spędzają w Internecie tygodniowo? Z jakich tematycznie stron najczęściej korzystają?* Zaprezentowane w tym fragmencie pracy dane są odpowiednio czytelnie zilustrowane na wykresach i poprawnie opisane. Przedstawiona informacja o odwiedzanych przez żołnierzy stronach (Wykres 23) jest w kontekście tematu pracy niezwykle interesująca a ponadto uporządkowana wg częstości wskazań. Tak więc żołnierze odwiedzają następujące strony: 1) *Informacyjne* (71,1%); 2) *Społecznościowe* (43%); 3) *Sklepy internetowe, portale zakupowe* (42,4%); *Rozrywkowe* (30,7%); *Hobbystyczne* (26,6%); *Erotyczne* (14,6% wskazań). Na podstawie analiz korelacyjnych Doktorant stwierdził statystycznie istotny związek pomiędzy: *Korpusem* i stronami określonymi jako *Hobbystyczne*; *Stanem cywilnym* i stronami *Informacyjnymi*; *Wykształceniem* i stronami *Informacyjnymi*; *Wiekem* i stronami *Informacyjnymi*; *Wysługą* i stronami *Informacyjnymi*; *Miejscem służby* a stronami *Hobbystycznymi* i *Sklepami internetowymi*. Podobnie, jak wcześniej, wskazane w tabelach 24, 25, 26, 27, 28, 29 związki statystycznie są jednak mało czytelne i nie zawierają informacji o jednostce miary.

3) Z omawianego fragmentu rozdziału empirycznego pracy doktorskiej Fiodorowa dowiadujemy się także, że „spośród całej próby badawczej jedynie 4% ankietowanych żołnierzy zadeklarowało, że nie ogląda telewizji. Pozostałe osoby udzieliły odpowiedzi twierdzących, wskazując jednocześnie najchętniej oglądane rodzaje kanałów telewizyjnych. W zestawieniu tym najwyższy odsetek wskazań uzyskały kanały o charakterze informacyjnym, wyprzedzając z niewielką przewagą kanały filmowe i sportowe. Pozostałe zaproponowane w kafeterii kategorie: przyrodnicze, hobbystyczne, muzyczne, publicystyczne i religijne cieszyły się coraz mniejszym zainteresowaniem wśród badanych” (s. 150). Po przedstawieniu danych odnoszących się do całej badanej populacji Fiodorów poprawnie przedstawia i interpretuje statystycznie istotne korelacje pomiędzy zmiennymi niezależnymi, takimi jak *stan cywilny*, *wiek*, *wysługa lat*, *korpus* a oglądalność kanałów informacyjnych oraz pomiędzy zmiennymi *korpus osobowy* i *wykształcenie* a oglądalnością kanałów publicystycznych.

4) E-Czytelnictwo to kolejny wymiar kompetencji badanych żołnierzy w społeczeństwie informacyjnym. Doktorant odwołując się do metody *badania nad badaniami* zauważa, że „na zatrzymanie spadku czytelnictwa w Polsce mogły mieć wpływ ekranizacje, seriale i gry komputerowe, wydane na podstawie dzieł literackich. Tendencja spadku czytelnictwa przed nastaniem pandemii miała też zostać zmieniona przez rozpropagowanie urządzeń przenośnych przeznaczonych do czytania wydawnictw w formie elektronicznej. Te

niewielkie w porównaniu z papierową wersją wydawnictw urządzenia wśród użytkowników są cenione za łatwość i intuicyjność obsługi. Autor pracy przyznaje że „nie zadano pytania w ankiecie o czytanie e-booków na urządzeniach typu smartfon czy tablet, jak również nie spytano o słuchanie audiobooków”. Jednocześnie Doktorant informuje, że w raporcie Biblioteki Narodowej korzystanie z e-booków wskazało zaledwie 2,5% użytkowników, natomiast z jego badań wynika, że taką deklarację złożyło 12% badanych żołnierzy (s. 154).

Przedstawione w recenzowanej dysertacji dane uzyskane z badań mgr. Fiodorowa ukazują nam nie tylko to, że żołnierz jest reprezentantem społeczeństwa informacyjnego ale także pokazują jaki jest jego profil na tle polskiego społeczeństwa jako całości. Szkoda, że Autor pracy przedstawiając wiele interesujących danych w tym i innych podrozdziałach dotyczących partycypacji żołnierzy w społeczeństwie informacyjnym nie interpretuje ich w kategoriach głównego problemu badawczego: *Jakim obywatelem społeczeństwa informacyjnego jest żołnierz?* Tego typu odniesienia podwyższyłyby znaczenie teoretyczne tych niewątpliwie interesujących poznawczo i użytecznych praktycznie badań.

Kształtowanie świadomości użytkownika to najtrudniejsze i najbardziej czasochłonne zadanie stawiane przed administratorami systemów oraz sieci teleinformatycznych. Trafnie więc Doktorant zauważa, że „Nieocenioną pomocą w tym procesie jest współpraca ze strony użytkownika, jego otwartość, chęć samokształcenia pogłębiająca jego wiedzę o możliwościach jak również zagrożeniach, wynikających z bezrefleksyjnego korzystania z dostępnych dla niego udogodnień świata cyfrowego” (s. 155). W **podrozdziale 4.7** „Znajomość oraz świadomość możliwości i zagrożeń wynikających z dostępu do sieci” Doktorant ujął dwie niezwykle istotne kompetencje informacyjno-komunikacyjne badanej populacji: *Zabezpieczenia, backupy i opinie o nowych technologiach* oraz *Katalog zagrożeń i obaw*.

1) W celu rozpoznania stopnia świadomości zagrożeń Doktorant zadał ankietowanym żołnierzom pytania, 1) *Czy mieli oni podejrzenie lub pewność, że komputer domowy mógł być zainfekowany wirusem lub złośliwym oprogramowaniem?* 2) *Czy posiadają zainstalowany program antywirusowy?* 3) *Czy posiadają kopię zapasową ważnych dla siebie danych?* Na podejrzenie lub pewność, że komputer domowy mógł być zainfekowany wirusem lub złośliwym oprogramowaniem wskazało 51,7% badanych, posiadanie programu antywirusowego zadeklarowało 87% i do posiadania kopii zapasowej ważnych dla siebie danych przyznało się 55.5% badanych żołnierzy.

Innym aspektem funkcjonowania żołnierzy w społeczeństwie informacyjnym jest znajomość możliwości, jakie dają takie nowoczesne technologie, zwłaszcza takie jak Big Data (analiza ogromnej ilości danych), czy przetwarzanie w chmurze (Cloud computing) i opinie

badanych na temat wpływu nowych technologii na poczucie bezpieczeństwa obywateli. Autor pracy wykazał związki pomiędzy takimi zmiennymi jak: *wiek badanych, liczba lat służby, korpus, wykształcenie, stan cywilny oraz miejsce zamieszkania* a ich subiektywną oceną nowych technologii, takich jak przetwarzanie w chmurze i Big Data. Test proporcji kolumnowej Z wykazał zależności między zmiennymi niezależnymi a opiniami o nowych technologiach wyrażonymi przez badanych. Szczegóły ilościowe rozkładu odpowiedzi na to pytanie w ankiecie Doktorant zilustrował na wykresach: 25 (negatywne opinie), 26 (pozytywne opinie) i 27 (neutralne opinie). Z danych przedstawionych na tych wykresach wynika, że w badanym środowisku przeważają opinie negatywne (48,6% wskazań). Negatywna ocena nowych technologii wynika z przekonania badanych, że *korporacje mogą zbyt dużo wiedzieć o obywatelach* (38,7% wskazań) a także *technologie mogą stanowić zagrożenie ze strony aparatu państwowego* (16,5% wskazań). Autor pracy wykazał też związki pomiędzy opiniami na temat nowych technologii, jak przetwarzanie w chmurze i Big Data a zmiennymi wyjaśniającymi, takimi jak: *wiek badanych, liczba lat służby, korpus, wykształcenie, stan cywilny oraz miejsce zamieszkania*. W opisie zależności Doktorant posłużył się zasadnie współczynnikiem istotności, którego wartość określona jest standardowo na poziomie $p \leq 0,05$. Czasami jednak Autor pracy przyjmuje inne wartości dla p , np. $p < 0,05$ lub $p < 0,001$ (s. 159). W związku z tym rodzi się pytanie, czy to ma swoje statystyczne uzasadnienie?

2) Drugie zagadnienie tego podrozdziału odnosi się do postrzegania zagrożeń związanych z korzystaniem z Internetu. Wykaz kategorii takich sytuacji mogących stwarzać u użytkownika wrażenie niepokoju czy zagrożenia wraz z rozkładem procentowym odpowiedzi przedstawia wykres 28. Według deklaracji ankietowanych zilustrowanych na tym wykresie najbardziej groźną sytuacją dla żołnierzy związaną z korzystaniem z Internetu są włamania do serwisów bankowych (81,5% wskazań); przejęcie danych przez hakerów (71,7%); możliwość kradzieży tożsamości sieciowej (61%); oszustwa podczas transakcji internetowych (55,5%); kradzież prywatnych danych z komputerów (44,5%); śledzenie aktywności w Internecie oraz wgląd w jej treść (34,4%); sprawdzanie legalności oprogramowania/ programów (10,1% wskazań). Zależności statystycznie istotne zaistniały pomiędzy *rodzajem sytuacji, jakie badani uznali za groźne i niepokojące* a *korpusem, stanem cywilnym i wykształceniem* (s. 161). Doktorant ukazał w tabeli zależność między *poziomem wykształcenia* badanych a wskazanym przez nich *przejęciem danych przez hakerów* (s. 162). Zastosowana na dalszym etapie hierarchiczna analiza skupień pozwoliła mu na wyłonienie trzech grup podobieństw między zmiennymi opisującymi badane aktywności. Pierwsza grupa zawiera zmienne dotyczące niebezpiecznych sytuacji zorientowanych na kontrolę zewnętrzną. Druga grupa zmiennych to

zmienne związane z utratą kontroli nad możliwością uwierzytelnienia. Trzecia grupa zmiennych zawiera sytuacje związane z utratą wartości ważnych dla posiadacza. Wyniki swoich analiz pozwalających ustalić, jakie sytuacje żołnierze uważali za groźne i niepokojące mgr Fiodorów starannie udokumentował.

Doktorant ustalił też, których danych respondenci najbardziej nie chcieliby ujawniać. Zestawienie tego typu kategorii danych, pogrupowane według częstości wskazań (wykres 29) jest następujące: *Numery kont i kart kredytowych* (78,8% wskazań); *Hasła i loginy* (78,8%); *Konto bankowe i historia operacji* (55,4%); *Adres i numer telefonu* (32,8%); *Treść prywatnych wiadomości e-mail* (28,1%); *Treść wiadomości związanych z pracą* (19,4%); *Pliki przechowywane w tzw. chmurze* (18,0%); *Dane z portali społecznościowych* (12,5%); *Historia aktywności w sieci* (10,4%); *Historia zakupów online* (9,9%); *Legalność plików i oprogramowania* (7,0%) i na końcu *Żadne* czyli brak obaw (4,9%).

Kategorie danych, ujawnienia których badani obawiają się najbardziej Autor pracy podzielił na dwa główne obszary. Pierwszy to dane związane z finansami, takie jak: *numery kont i kart kredytowych, hasła i loginy oraz konto bankowe i historia operacji*. Drugi obszar składa się ze wszystkich wskazań, które mieszczą się w przedziałach od 4,9% do 32,8%.

W **podrozdziale 4.8** empirycznej części pracy Doktorant przedstawił opinie badanej zbiorowości na temat własnych umiejętności cyfrowych i wiedzy. W kwestionariuszu ankiety Autor zapytał badanych o następujące kwestie: *Czy na różnych wcześniejszych etapach nauki uczyli się w jakimkolwiek stopniu informatyki? Czy jeśli napotykają jakieś trudności to czy rozwiązują je samodzielnie, czy proszą kogoś o pomoc?*

Wyniki badań dostarczyły ważnych, w kontekście postawionego ogólnego celu pracy, odpowiedzi. Okazało się, że najwięcej badanych żołnierzy wcześniej uczyło się informatyki w szkole średniej (67,2% wskazań), następnie w szkole podstawowej (42,7%); gimnazjum (37,4); na studiach (24,6); w szkole zasadniczej (7,0%). Jednocześnie 12,5% badanych zadeklarowało, że w przeszłości, przed wojskiem, nie uczyło się informatyki wcale (wykres 30). Respondenci, pytani o to, czy ktoś im pomaga, jeśli napotykają jakieś trudności najczęściej odpowiadali, że problemy rozwiązują samodzielnie (47,8% wskazań) lub szukają rozwiązania w Internecie (35,7% wskazań). Zdecydowanie rzadziej proszą kogoś o pomoc z rodziny lub znajomych (9,0%); zwracają się o pomoc do wyspecjalizowanego serwisu (4,1%) (wykres 31).

W celu oceny wiedzy i umiejętności cyfrowych badanych w narzędziu badawczym Doktorant wyodrębnił i wprowadził do opisu dwa obszary pytań o charakterze ewaluacyjnym: 1) Statystyki dla umiejętności i wiedzy oraz 2) Porównanie deklarowanych umiejętności i wiedzy badanych wedle zmiennych społeczno-demograficznych. Dla celów ewaluacyjnych

mgr Fiodorów przyjął skalę ocen 1-5, gdzie wartość 5 oznaczała najwyższy poziom wiedzy/umiejętności. Dokonał też, co na ogół nie zdarza w pracach empirycznych, oceny rzetelności dla obu skal wykorzystując współczynniki alfa Cronbacha. Analizę rzetelności skali dla umiejętności cyfrowych i wiedzy badanych udokumentowaną wieloma wskaźnikami Doktorant przedstawił w tabeli 39 (dla umiejętności) i w tabeli 40 (dla wiedzy).

W tym miejscu czytelnik ma nieodparte wrażenie zetknięcia się z nadmiarem danych statystycznych. Zamiast tych tabel można było ograniczyć się do podania wskaźników rzetelności dla obu skal mając na uwadze brzytwę Ockhama „nie należy mnożyć bytów ponad potrzebę” czy też zasadę konieczności redukcji złożoności Niklasa Luhmanna. Natomiast niewątpliwie ważne i użyteczne dla celu badań są wykresy 32 (poziom umiejętności cyfrowych) i 33 (poziom wiedzy cyfrowej). Dane przedstawione na tych wykresach uporządkowane są wg średnich dla siedemnastu istotnych umiejętności cyfrowych (średnia 3,88) i dziewięciu wskaźników wiedzy cyfrowej (średnia 3,00). Informacje zawarte na tych wykresach pozwalają wyodrębnić najsilniejsze i najsłabsze elementy kompetencji cyfrowych badanych w związku z czym zbyteczne wydają się tabele 43 i 44, w których takie dane są zdublowane.

Dla porównania deklarowanych umiejętności i wiedzy badanych wedle zmiennych społeczno-demograficznych Autor pracy zastosował testy nieparametryczne. Procedura statystyczna przebiegała według podobnego schematu jak we wcześniejszych fragmentach, opisujących inne obszary zainteresowań badawczych Autora. Najpierw Doktorant poszukiwał ogólnych różnic między grupami, a następnie wykonywał testy *post hoc* w celu określenia charakteru tych różnic (s. 173).

Czytając pracę mgr. Fiodorowa czasami ma się wrażenie, że w natłoku informacji o charakterze statystycznym (zob. s. 173) Doktorant gubi istotne wątki problemowe badań i hipotezy, którym powinny być podporządkowane analizy statystyczne. Zachwianie proporcji uwidacznia się także w liczbie tabel wyedytowanych w podrozdziale. Analiza statystyczna zamiast danych ukazujących własne umiejętności cyfrowe związane ze zjawiskami i aktywnościami sieciowymi właściwe dla całej badanej populacji zaczyna się od przedstawienia zróżnicowania ocen tych umiejętności ze względu na zmienną płeć. Czy ta informacja jest tak istotna, kiedy wiadomo, z charakterystyki badanej populacji, że kobiety stanowiły znikomy odsetek badanych żołnierzy?

Podsumowując, na początku powinny być zaprezentowane dane (w postaci średnich) dotyczące oceny umiejętności i wiedzy badanych żołnierzy jako całości, a następnie pokazane zróżnicowanie tych ocen ze względu na takie zmienne, jak korpus osobowy czy płeć. W tym miejscu sugerowałbym Doktorantowi redukcję złożoności poprzez eliminację tabel 45-60.

Pozostawiłbym wykresy (34-51) ale zmieniłbym ich tytuły na bardziej adekwatne do ich zawartości, np. *Samoocena umiejętności / wiedzy badanych żołnierzy według płci, korpusu i innych zmiennych*. Średnie są jednostką miary i powinny być każdorazowo podawane (np. średnie w zakresie 1-5) zamiast powtarzania podanych już w rozdziale metodologicznym informacji *Opracowanie własne Dolny Śląsk 2019*.

Po przedstawieniu ponad 20 stron analiz statystycznych dotyczących samooceny wiedzy i umiejętności cyfrowych badanych Doktorant strukturyzuje **podrozdział 4.8** wprowadzając podpunkt 4.8.1. *Analiza czynnikowa*. W tym podrozdziale uzyskane wcześniej wyniki dotyczące oceny umiejętności i wiedzy badanych Doktorant rozszerzył o bardziej zaawansowaną metodę analizy jaką jest analiza czynnikowa. Dzięki łącznej analizie 26 składników umiejętności cyfrowych i wiedzy cyfrowej Autor wyprowadził, zilustrował i nadał etykietę trzem czynnikom: *Czynnik 1: Umiejętności sprzętowo-programowe; Czynnik 2: Wiedza; Czynnik 3: Umiejętności zasadnicze*. Ten ostatni czynnik trafniej określa etykieta „Umiejętności podstawowe”. Czynniki te, co ważne, wyjaśniają łącznie 65,63% wariancji mierzonego poziomu kompetencji cyfrowych żołnierzy. Rezultaty zastosowanej metody zawiera Tabela 65: *Macierz modelowa składników analizy czynnikowej dla umiejętności i wiedzy badanych* (s. 206).

Doktorant w **podrozdziale 8.9** „Nowe media”, zebrał informacje dotyczące postrzegania przez badanych wpływu nowych mediów na funkcjonowanie żołnierzy w ich codzienności. W ankiecie postawionych zostało kilka pytań, na których odpowiedzi pozwoliły ustalić opinię respondentów na ten temat: *Czy nowe media elektroniczne będą w stanie zastąpić media tradycyjne? Jak długo byłoby w stanie NIE korzystać z Internetu? Jaki wpływ na ich obecne życie ma Internet? Jak oceniają przyszłość Internetu?* Rozkłady odpowiedzi respondentów na te pytania (poza pierwszym) są ukazane w tabelach i na wykresach. Dane w tabelach ukazują ogólne wskazania w liczbach i procentach co daje czytelnikowi wyobrażenie o ich znaczeniu. Wpływ Internetu na obecne życie badanych według zmiennych korpus osobowy i wykształcenie (tabela 80) dowodzi, że Doktorant wypracował czytelny i jednocześnie uwzględniający wymagane statystyki format tabeli. Ponadto wykres 57 przedstawia też dane w procentach uporządkowane według częstości wskazań, dzięki temu dowiadujemy się jakie wskazania dominują i jaka jest ich hierarchia a więc znaczenie. Szkoda że takie rozwiązanie nie dotyczy wszystkich wykresów recenzowanej pracy.

Warto też zauważyć, że dzięki poprawnemu opisowi danych uzyskanych w wyniku badań, niemalże połowa ankietowanych (48,3%) uważa, że nowe media są w stanie zastąpić media tradycyjne ale odmiennego zdania jest blisko jedna trzecia badanych (32,1% wskazań).

Badani żołnierze najczęściej twierdzili, że byłoby w stanie nie korzystać z Internetu tylko „kilka dni” 38,2% wskazań, a 15,3% musi korzystać z niego codziennie. Internet ma też duży wpływ na życie badanych żołnierzy (40,8% wskazań). Doktorant wykazał ponadto związek pomiędzy korpusem oraz wykształceniem a oceną wpływu Internetu na życie badanych (s. 222-224). Tego typu dane są istotnymi wskaźnikami wizerunku żołnierza, a szczególnie oficera jako reprezentanta społeczeństwa informacyjnego.

W **podrozdziale 4.10. „Obraz żołnierza w opinii przełożonego”** Doktorant przedstawił interpretację danych z badań jakościowych jakim był wywiad indywidualny z 30 żołnierzami zajmującymi stanowiska kierownicze i dowódcze, a więc mających podwładnych. Respondentami tymi byli dowódcy kompanii, dowódcy plutonów, dowódcy drużyn, szefowie sekcji, kierownicy komórek organizacyjnych danych jednostek (s. 226). Opis rezultatów odpowiedzi na te pytania jest na ogół kilkuzdaniowy, w związku z czym całościowy efekt wywiadu pogłębiającego wiedzę na temat wizerunku żołnierza jako przedstawiciela społeczeństwa informacyjnego zajmuje łącznie 3 strony pracy (s. 226-228). Trudno więc nie oprzeć się wrażeniu, że uzyskany od 30 rozmówców materiał empiryczny jest nad wyraz ubogi. Ponadto, wydaje się, że lepszym rozwiązaniem byłoby dokonanie zabiegu triangulacji danych z badań jakościowych i ilościowych i potraktowanie danych z badań jakościowych jako pogłębienie bądź zilustrowanie niektórych wskaźników ilościowych.

Ocena rozdziału podsumowującego badania

Rozdział 5 i ostatni dysertacji mgra Fiodorowa przedstawia „Perspektywy badań nad kompetencjami cyfrowymi żołnierzy” i ma charakter uogólniający. Wydaje się, że lepszy i bardziej adekwatny do treści byłby tytuł „Koncepcja doskonalenia kompetencji cyfrowych żołnierzy”. Ten aspekt jest szczególnie wartościowy zarówno ze względów poznawczych jak i praktycznych.

Przedstawione wyniki ilościowe badań cyfrowych kompetencji żołnierzy, Doktorant słusznie stara się zinterpretować w kategoriach modelu nowych mediów Jana van Dijka (**podrozdział 5.1**), ponieważ jednym z założeń metodologicznych niniejszego opracowania było odniesienie wyników uzyskanych badań empirycznych do modelu dostępu do nowych technologii, zaproponowanego przez van Dijka. Zgodnie z tym modelem Fiodorów wyróżnia a następnie omawia cztery, następujące po sobie poziomy dostępu: motywacyjny, materialny, kompetencyjny i użytkowy. Przedstawia też, jakie jest rozumienie tych kompetencji w świetle teorii van Dijka i jakie są wobec nich wymagania na poziomie użytkowym jednak nie przedstawia ich własnej oceny wynikłej z badań odnoszących się do badanych żołnierzy. Ten brak ocen Doktorant uzasadnia tym, że „zdobyty przez autora materiał empiryczny nie pozwala

na jednoznaczne ustalenie, jak badana zbiorowość plasuje się na poziomie dostępu użytkowego” (s. 333).

Podrozdział 5.2 nosi tytuł bardzo zobowiązujący - „Wnioski, rekomendacje, weryfikacja hipotez”. Można zatem po jego zawartości oczekiwać uogólnienia wyników badań empirycznych w kontekście ich znaczenia teoretycznego. Z pierwszego uogólnienia przedstawionego przez Doktoranta wynika, że „Polska jest krajem, w którym proces cyfryzacji przebiega dynamicznie i rozwój tej dziedziny jest zauważalny, choć jeszcze daleko nam do standardów, które wyznaczają kraje z europejskiej czołówki” (s. 334).

Następnie Autor dysertacji przedstawia i odpowiednio egzemplifikuje silne strony jakie media cyfrowe otwierają przed nami, których nie mają tradycyjne media oraz słabe strony cyfryzacji, w tym zagrożenia, jakie stwarzają nowe technologie informacyjne. Na przykład, zauważa, że „występujące w społeczeństwie informacyjnym różnice w zakresie dostępu do informacji i jej posiadania, spowodowały nowe oblicza nierówności społecznych, zwane luką informacyjną, wykluczeniem informacyjnym, czy wykluczeniem cyfrowym (*digital divide*)” (s. 334). Nowe media mogą też zawierać szkodliwe przekazy obejmujące treści rasistowskie, nawiązujące do agresji, treści szkodliwe dla gospodarki, na przykład ujawniające tajemnicę przedsiębiorstwa czy patenty oraz fake news (s. 335).

Doktorant wskazuje także na słabości i ograniczenia metod badawczych, które zastosował tak więc stwierdza, że stosowanie narzędzi ankietowych do pomiaru umiejętności internetowych może powodować problemy, ponieważ samooceny respondentów nie są trafnymi miarami posiadanych umiejętności. Słabe strony metod ilościowych są powszechnie znane badaczom, ale zauważmy, że Doktorant dla ograniczenia tych słabości zastosował pogłębiony wywiad indywidualny z zewnętrznymi obserwatorami. Tu może zrodzić się pytanie: dlaczego wywiad z 30 przełożonymi żołnierzami nie spełnił pokładanych nadziei?

W tym podrozdziale Autor badań udziela także odpowiedzi na postawione w rozdziale metodologicznym problemy szczegółowe, które będą pomocne w sprecyzowaniu odpowiedzi na główny problem badawczy zawarty w pytaniu: *Jakim obywatelem społeczeństwa informacyjnego jest żołnierz?* Na podstawie danych z badań mgr Fiodorów określił socjologiczny profil żołnierza obywatela społeczeństwa informacyjnego. Jest nim żołnierz spełniający następujące kryteria: „częściej mężczyzna niż kobieta, w przedziale 31-35 lat, pozostający w związku małżeńskim lub wolnym, z wykształceniem średnim lub wyższym, zamieszkujący miasta o wielkości do 50 tysięcy mieszkańców, częściej podoficer i szeregowy niż oficer, posiadający do 10 lat służby, o specjalności wojsk zmechanizowanych, oceniający swoją sytuację materialną jako dobrą” (s. 338-339).

Autor sformułował na koniec pewne rekomendacje „przydatne w procesie kształtowania przyszłych kompetencji cyfrowych żołnierzy. Wykorzystując zdobyte doświadczenia innych badaczy, oraz opierając się na założeniach modelu Neila Postmana Doktorant określił trzy poziomy kompetencji medialnych i informacyjnych, według których można by oceniać umiejętności żołnierzy, jak również znaleźć obszary wymagające dodatkowego kształcenia (s. 340). Propozycja modelu kompetencji cyfrowych żołnierzy autorstwa Sławomira Fiodorowa zawiera sześć głównych zagadnień tematycznych: 1) korzystanie z informacji, 2) komunikacja, 3) tworzenie treści, 4) etyka i prawo, 5) bezpieczeństwo, 6) umiejętności cyfrowe, rozszerzonych o szczegółowe kryteria. Ten niezwykle interesujący poznawczo model, czy też raczej koncepcja doskonalenia kompetencji cyfrowych żołnierzy, przedstawiony jest w szczegółach w tabeli 84.

Ocena bibliografii i załączników pracy

Bibliografia pracy jest niezwykle obszerna i adekwatna do tematu obejmująca: 1) opracowania zwarte (50), studia i artykuły (211), akty prawne (2), dokumenty (8), opracowania internetowe, (43), netografia (15). Wśród pozycji zwartych i raportów z badań brakuje w bibliografii kilku pozycji sztabowych dla socjologii wojska i badań socjologicznych nad wojskiem i zawodem wojskowego: *Military Sociology. The Ricchness of a Discipline*, Eds. Gerhard Kummel/Andreas Prufert, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 2000; *The Flexible Officer . Professional Education and Military Operation Other Than War: A Cross-national Analysis*, Ed. Giuseppe, Artistic and Publishing Company, Roma 2001; *Condition of Military Multinationality. The Multinational Corps Northeast in Szczecin*, Sozialwissenschaftliches Institut der Bundeswehr, Strausberg, Copenhagen, Warsaw 2003. *Caforio Handbook of the Socjology of the Military*. Edited by Giuseppe Caforio, Springer 2006; *Cultural Differences between the the Military and Parent Society in Democratic Countries*, Edited by Giuseppe Caforio, ELSEVIER, Amsterdam-Boston-Heidelberg-London-New York-Oxford-Paris_San Diego-San Francisco-Singapore-Sydney-Tokyo 2007; *Cywile a wojskowi. Bezpieczeństwo i promocja wojska w odbiorze społecznym*, red. naukowa A. Kołodziejczyk, W. Nowosielski, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2006.

Załączniki. Praca zawiera 6 załączników. Załącznik nr 1 ukazuje w tabelach szczegółowe wyniki testów statystycznych oraz obliczenia z programu SPSS. Załącznik zajmuje 23 strony pracy (s. 367-290). Tabele z danymi z badań ankietowych stanowią uzupełnienie informacji statystycznych zawartych w części empirycznej pracy (rozdział 4).

Załącznik nr 2 zawiera kwestionariusz ankiety „Żołnierz w społeczeństwie informacyjnym”. Kwestionariusz jest zasadniczo poprawnie skonstruowany. Instrukcje do

pytań 2 i 3 mogą jednak stwarzać problemy respondentom, przykład: (Jeśli nie, proszę odpowiedzieć na pytania nr: 3,4,5,8,9,20,21, od 26 do 40). W niektórych pytaniach są instrukcje dla respondenta, a w innych ich brakuje. To też mogło stwarzać im problem i wydłużać czas udzielania odpowiedzi. Wartości przypisane pytaniom metryczkowym zbyt szczegółowe zmuszające Doktoranta do łączenia kategorii odpowiedzi na etapie analiz statystycznych.

Scenariusz rozmowy (załącznik nr 3) z przełożonymi badanymi żołnierzami obejmujący 7 pytań właściwie jest listą pytań a nie scenariuszem pogłębionego wywiadu indywidualnego (IDI). Być może dlatego uzyskany z wywiadów materiał empiryczny jest raczej ubogi i nie może stanowić pogłębienia tematyki uzyskanej w wyniku odpowiedzi badanych na standaryzowane pytania kwestionariusza ankiety.

W spisie tabel (załącznik nr 4), spisie wykresów (załącznik nr 5) oraz spisie rysunków (załącznik nr 6) brakuje informacji na jakich są one zamieszczone stronach.

Ocena językowej strony pracy

W bibliografii pojawia się złe uszeregowanie alfabetyczne nazwisk na stronach: 247, 252, 253, 255, 256, 258, 259, 261. Na stronie 248 wykazana jest praca: van Dijk J. Społeczne aspekty nowych mediów, PWN, Warszawa 2010. Powinno być: Dijk J. van, *Społeczne aspekty nowych mediów*, PWN, Warszawa 2010. Przyimków zapisywanych małą literą, które oznaczają szlachectwo i nie stanowią właściwej części nazwiska, nie uwzględnia się przy szeregowaniu alfabetycznym zaś tytuł wyróżniamy kursywą.

W przypisach Autor zbyt często stosuje skrót zob. pomijając skróty bibliograficzne. Wszystkie tytuły czasopism piszemy tak samo – każdy człon wielką literą, np. „Dydaktyka Informatyki” zamiast „Dydaktyka informatyki” (przypisy: 39,46,61). Skróków łacińskich (*Op. cit.*) nie piszemy kursywą. Konsekwentnie powinno być dz. cyt., ponieważ Autor stosuje odwołanie „Tamże” (przypis 167). Na stronie 64 w treści jest podany numer przypisu (267) ale brakuje przypisu.

Zauważone są też błędy w pisowni nazwisk: jest Pitrum Soroki (s. 47) a powinno być Pitrim Sorokin; jest Saumel Philips Huntington (s. 47) a powinno być Samuel Philips Huntington; jest Kofiego Anana (s. 50) a powinno być Kofiego Annana.

Cudzysłów stosuje się głównie do zaznaczania cytowanych fragmentów, a także oznaczania specyficznych (nierzadko niedosłownych) użyć wyrazów i wyrażeń. Doktorant używa tzw. „Fake news” (s. 220, 228, 235), a powinno być fake news.

Kropkę stawiamy po skrócie wyrazu, w którym została odrzucona końcowa część. Na przykład w pracy znajduje się skrót min. (s. 47) a powinno być m.in. Jeśli skrót zawiera ostatnią

literę wyrazu, wówczas nie stawiamy po nim kropki. W pracy występuje skrót wg. a powinno być wg bez kropki.

Mimo wskazanych powyżej usterek recenzowana praca jest poprawna pod względem językowym. Styl pracy wyróżnia się precyzją, chociaż nagromadzenie danych chwilami wpływa osłabiająco na komunikatywność i jasność wywodów.

Podsumowanie i końcowa ocena pracy

Podsumowując, Autor recenzowanej pracy wykazał się rozległą wiedzą teoretyczną w obszarze nauk społecznych, zwłaszcza w dziedzinie zastosowania metod analizy statystycznej do badań kompetencji cyfrowych żołnierzy jako reprezentantów społeczeństwa informacyjnego. Udowodnił, że potrafi korzystać z teoretycznych, ilościowych i jakościowych metod badań. Wykazał się także dużą umiejętnością samodzielnego prowadzenia badań w pracy naukowej. Dysertacja mgr. Fiodorowa zawiera oryginalne odpowiedzi na postawione pytania badawcze, w kontekście założonych koncepcji teoretycznych (modelu Jana van Dijka i Neila Postmana) oraz konsekwentnie realizowanej strategii badawczej. Autor jest także bardzo dobrze zorientowany w podejmowanej problematyce cyfryzacji polskiego społeczeństwa, posiada wysokie umiejętności koncepcyjne i potrafi implementować teorię do badań oraz przechodzić od badań do twierdzeń teoretycznych. Potrafi także profesjonalnie przeprowadzać badania jakościowe i opracowywać uzyskane w ten sposób dane. W związku z tematem i treścią pracy mam do jej Autora trzy pytania:

- 1) *Jakie są czy też wylaniają się najpoważniejsze zagrożenia dla działań wojska w przestrzeni informacyjnej?*
- 2) *Jakie miejsce zajmuje informacja i dezinformacja w wojnie hybrydowej?*
- 3) *Jakie czynniki mają wpływ na utrudnienia w realizacji badań eksperymentalnych kompetencji cyfrowych w wojsku?*

Na podstawie całościowej analizy zawartości pracy pt.: „Żołnierz w społeczeństwie informacyjnym” mimo wykazanych jej słabych stron w recenzji, uważam, że recenzowana przeze mnie praca w pełni spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim określone w Ustawie z dnia 14 marca 2003 r., o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. z 2003 r., nr 65, poz. 595 z późn. zm.), co kwalifikuje mgr. Sławomira Fiodorowa do uzyskania stopnia naukowego doktora w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie nauki socjologiczne.

Adam Kotodziejczyk